

OSMANLI HÜKÜMETİ VE YABANCI KAYNAKLI MUZIR YAYINLAR

Abdullah SAYDAM*

Öz

Osmanlı Devleti'nde matbaa Türkler tarafından çok geç kullanılmaya başlanmıştır. Yayın hayatına yönelik kurumsal ve yasal düzenlemeler bütün XIX. yüzyıl boyunca devam etti. Basın-yayın ilkeleri zamanla oluştu ve ihtiyaçlar doğrultusunda sık sık değiştirildi. Bu yüzyılda devleti yıkmaya ve bölmeye yönelik hareketler vardı. Bundan dolayı hükümet politikaları her zaman kısıtlayıcı olmuştur. Muzır yayınlardan sadece Müslümanlar şikâyetçi değildi. Ermeniler, Katoliklerin propagandalarından şikâyet ettiler. Katoliklerin itirazı Protestanların yayınlarmaydı. Bütün Hıristiyanlar pozitivist, ateist, sosyalist yayınlara karşı çıktılar. Çeşitli sosyal kesimler arasında çatışma ve huzursuzluk çıkmasını engellemek hükümetin birinci görevi idi. Dolayısıyla bu yıllarda en önemli sorun asayiş bozan muzır yayımlar oldu. Mücadelenin yöntemleri şöyle idi: Muzır yayımları araştırmak, basımını yasaklamak, zararlı yabancı yayımların ülkeye girmesini engellemek, sorumlu kişileri cezalandırmak, yurt dışındaki olumsuz yayımları etkisiz hale getirmek. Bu makalede Bâbü'lî'nin muzır yayımları engellemeye yönelik girişimleri incelenmektedir. Araştırmanın temel kaynağı Osmanlı arşiv belgeleridir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı basını, yayıncılık politikası, basın tarihi, zararlı yayımlar, sansür.

OTTOMAN GOVERNMENT AND FOREIGN ORIGINATING HARMFUL PUBLICATIONS

Abstract

In the Ottoman Empire, the printing press began to be used very late by the Turks. Institutional and legal regulations for publication life It continued throughout the nineteenth century. The press-publication guidelines were formed over time and were frequently changed in line with needs. In this century there were movements to destroy and divide the state. Government policies have therefore always been restrictive. Only Muslims were not complaining about harmful publications. The Armenians complained about the propaganda of the Catholics. Catholics objected to Protestant publications. All Christians opposed positivist, atheist, socialist publications. The first task of governance was to prevent conflicts and unrest among the various social sectors. Therefore, the most important problem in these years was the publications that disrupted public order. The methods of the struggle were as follows: to investigate harmful publications, to forbid publishing, to prevent foreign harmful publications from entering the country, to punish responsible persons, to neutralize negative publications abroad. In this article, the Ottoman Government's attempts to prevent harmful publications are examined. The main source of the research is the documents of the Ottoman archives.

Keywords: Ottoman press, press policy, press history, harmful publications, censorship.

Giriş

XIX. yüzyıl Osmanlı'nın zorlu yıllarıydı. Devlet çarkında meydana gelen bozulma, dinamizmin yitirilmesi, değişen çağa ayak uyduramama, ortaya çıkması muhtemel problemleri ön göremeyip sürekli olayların gerisinde kalma bu yılların neredeyse en karakteristik özellikleri idi. Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen her gelişme, Osmanlı'yı kısa zaman içerisinde etkilemekteydi ama devletin işleyişi bu türden gelişmelerle başa çıkacak şekilde fikir üretmekten acizdi. Devletin kurumsal yapısını değiştirmeyi arzu eden bürokratlar yok değildi. Buna karşılık devletin genel bürokratik zihniyeti, toplumsal destek yokluğu, daha doğrusu

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, saydamerciyes@gmail.com

toplumun çoğunlukla olan biteni izlemekten öte bir fonksiyonunun olamayışı; hızlı, etkili ve kalıcı yeniliklerin hayata geçirilmesine imkân vermemekteydi. Değişimin ortaya çıkardığı zorunluluğa karşılık Osmanlı kendi dönüşümünü sağlayamadı. Reformlarda hep çok geç kalındı. Bu yüzden arzu edilen fayda çoğu zaman elde edilemedi. Yerinde ve zamanında gerekli reflekslerin ortaya konmadığı, bu yüzden de çoğunlukla sorunlar ortaya çıktıkça çözümlerin arandığı tipik örneklerden biri de basın-yayın sektörü idi.

Matbaanın Müslüman tebaa tarafından kullanımı oldukça geç olduğu gibi, buna paralel olarak gazete ve dergi yayıncılığı da çağdaş devletlere göre bir hayli gecikti. Şüphesiz bu gecikme basmacılık teknolojilerinden sektöre yönelik yasal düzenlemelere, yayımcıların ve gazetecilerin belirli teamüllere ulaşmasından toplumun basın-yayına bakış açısına kadar çok yönlü etkiler ortaya çıkardı. Hâlbuki Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimlerin matbaa tesis etmesi XVI. yüzyıl sonlarında başlamış, kitap, risâle, afiş, daha sonra aylık, on beş günlük ve nihayet günlük gazeteler birbirini takip etmişti. Osmanlı'nın payitahtında Fransız Büyükelçiliği'nin kendi gazetesini çıkarmasından ancak kırk yıl sonra devletin resmî gazetesi olabildi. Gerçek anlamda ilk özel Türkçe gazete olan *Tercüman-ı Ahvâl*'in yayımlanması için 1860'ı beklemek gerekmişti. Her ne kadar 1840'ta *Cerîde-i Havâdis* adlı İngiliz vatandaşı Churchill tarafından bir gazete çıkarılmış ise de devlet desteğiyle ve bazı olayların zorlamasıyla çıkarılan bu gazete adeta yarı resmî nitelikte olduğundan sivil yayın organı tanımına pek uymamaktaydı (Koloğlu, 1986; İpek 1993).

Tercüman-ı Ahvâl ile başlayan sivil yayıncılık *Tasvir-i Efkâr* ve diğer yayın organlarıyla devam etti. Bu gazeteler *Takvim-i Vekâyi* gibi kanun ve atamaların anlatıldığı sıkıcı yayın organları değildi. Gazetelerde başlıklar kullanılıyor, yazarlar kendi isimleriyle yazdıkları makalelerde hükümeti eleştiriyor, ülkenin çeşitli yerlerindeki olumsuzlukları yazıp başka yayın organlarıyla polemiklere giriyorlardı. Zaman zaman kapatılsalar da, yazarları sürgüne gönderilse de sivil yayıncılık ile birlikte Osmanlı düşünce yapısı değişmeye başladı. Siyasi yapı kendini gözden geçirmeye zorlandı. Ülkenin sosyal ve kültürel kurumlarında da önemli değişimlere yönelik süreç yaşandı. Çoğu zaman sivil yayıncılık bu değişimin ve gelişimin öncüsü, taşıyıcısı ve değiştiricisi oldu (Kurdakul, 1997).

Hükümet görevlileri bu durumdan asla memnun kalmadılar. Yukarıda söylendiği üzere hep sorunların arkasından gidildiği için, basın-yayın hayatı ile ilgili olarak en azından Batı Avrupa ülkelerine bakıp gelişmelerden eninde sonunda ülkenin de etkileneceğini öngörüp baştan çözümler aramaya yönelmediler veya bunu yapabilecek kapasiteye sahip değillerdi. Meselâ basın sektörünün bir yasal zemine sahip olması için XIX. yüzyılın ortalarını beklemek gerekmişti. Daha erken dönemlerde böyle düzenlemeler yapılabilirdi. Gerçi bazı fermanlar çıkarılmadı değil ama bunlar daha çok yayın yapmayı kısıtlayıcı, yasaklayıcı amaçlarla hazırlanmıştı. Hâlbuki özellikle yabancı ülke menşeli yayın organlarının Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasî-ideolojik propagandaları oldukça erken zamanda başlamış, Bâbiâli sürekli yazılan yalanlara karşı kendini savunmak, yazılanları tekzip etmek ile meşgul olmak durumunda kalmıştı.

Ülkede matbaanın serbestleşmesi halinde olumsuz, zararlı, art niyetli, kasıtlı, gerçek dışı yayınların devlete, millete, mülke zarar vereceği kaygısı hâkimdi. Bununla birlikte Sultan II. Mahmud, *Takvim-i Vekâyi*'nin yayımlanmasına izin verirken "Şeriâta ve devlet nizamına zararlı tarafı olmadığından başka memleket açısından pek çok menfaatleri olacağı dahi cümle tarafından kabul edilmiştir" derken (DUİT, 136/28); oğlu Sultan Abdülmecid, 2 Ocak 1840 tarihli fermanında, "İlmin ve marifetin artmasına, sanayi ve zanaatın çoğalmasına yol

açacağından dolayı gerekli teşviklerin sağlanmasının hayırlı olacağı"ndan bahsetmekteydi (İskit, 2000: 33). Matbaanın ve yayıncılığın faydalı olduğunun devletin en üst kademesi tarafından kabul edildiği belliydi, fakat korkunun, daha hafif deyişle çekingenliğin sebebi neydi? Bu sorunun cevabını Takvimhane ve Tab'hane Nazırı olan Recai Efendi, ruhsat alınmadan matbaa açılıp kitap bastırılmaması gerektiğini anlatırken, Batılı ülkelerde matbuatın serbestliğine atıfta bulunarak Osmanlı Devleti'nin onlar gibi davranamayacağını belirtmekteydi. Ona göre böyle bir serbestlik saltanatın usulüne ve devletin mizacına uygun değildi (İ. MVL, 6021; A. MKT. NZD, 24/94). Recai Efendi gibilerinin korktuğu şey, neşriyatın kontrol dışına çıkması halinde devletin emniyetine ve bütünlüğüne zarar gelmesi idi. Sırp ve Yunan isyanları sırasında Batı basınında çıkan, çoğunun gerçekte ilişkisi olmadığı idare tarafından bilinen ve yalanlanan haberlerin, buna rağmen doğruymuş gibi etkili olması yönetimi ürkütmekteydi. Zira Batı basını Osmanlı söz konusu olduğundan, kamuoyu oluşturma, algı yönetme aracı olarak kullanılmaktaydı.

Muzır sayılan yayınlar

Osmanlı devlet adamlarının dilinde *muzır yayın* denilirken ne kastedildiği çok belirgin ve somut olmaktan uzaktı. Esasında herkesin bakış açısına uygun gelecek biçimde bir yayının muzır olup olmadığının ölçülerini belirlemek zaten kolay değildi. Ancak resmî belgelerden edinilen izlenimlere dayanılarak şöyle bir genel tanımlama yapılabilir: Devletin birliğine ve bütünlüğüne zarar veren, İslâm dininin kutsiyetine ve değerlerine saldıran, saltanata ve padişaha yönelik hakaret içerikli olan, devlet adamlarını ve yaptıkları icraatları kötüleyen, toplumdaki çeşitli etnik ve dinî grupları aşağılayan ve onların tepkilerine yol açabilen, gerçeğe aykırı bilgilere dayalı olarak halkın bir bölümü ile hükümetin karşı karşıya gelmesine sebebiyet veren, hükümetin aldığı kararları veya yaptığı işleri haksız yere tenkit ederek başarılı olduğu düşünülen icraatları gözden düşüren yayınların hepsinin zararlı olduğu düşünülmekteydi. Yönetime göre devlet memurlarca yapılan yolsuzluklar ve yanlışlar var ise bunlar zaten üst makamlarca cezalandırılmaktadır. Ayrıca bunun geniş halk kitleleri tarafından bilinmesi doğru değildir. Çünkü memurun şahsında devletin manevî şahsiyeti zedelenebilirdi. Toplumun devletin kutsiyetine olan inancı sarsılabilirdi. Eski tabirle *hikmet-i hükümetin saygıdeğer bulunması keyfiyeti* tahrip edilebilirdi. Hükümete göre eskiden belirli sayıda insan arasında yapılan dedikodular, şimdi gazete sayfalarında yer aldığından herkes bunları gerçek zannetmektedir. Bu ise memlekete zarar vermektedir. Böylelerinin müfsit ilan edilerek şiddetli şekilde cezalandırılacağı duyurulmaktaydı (Topuz, 1973: 52).

Özellikle yabancı devletlerde basılan kitap, risâle ve gazeteler; ülkede karışıklık çıkarıp bölünmelere zemin hazırlama, ayrılıkçı hareketleri *kahramanlık* olarak sunma ve böylelikle isyan ve ihtilalleri teşvik ve tahrik etme amaçlı yayınlar olarak değerlendirilip muzır sayılmaktaydı. Bu dönemde politik içerikli muzır yayınların özellikle Yunanistan menşeli olması dikkat çekmekteydi. Yakalanan kitaplardan tercüme edilerek İstanbul'a gönderilen bir şiirin başlangıç bölümünde şöyle denilmekteydi: "Ey keskin bükülen kılıcım / Ve sen parlak kuş olan tüfengim / Siz Müslümanları boğazlayın / Zulümkârı şakk ve hark ediniz / Vatanım ihya olsun / Kılıcım yaşasın." (A. MKT. UM, 257/54).

Memurlar tarafından el konulan bir başka kitaba dair arşiv belgelerinde şu bilgiler yer almaktadır: "Eski Ermeni sergerdelerinin celadetlerinden ve Ermenistan'ın vücut ve ehemmiyetinden bahisle Ermeni gençlerini Ermenistan namına ittihadı davet, teheyüce

hizmet yolunda manzum ve mensur makalât-ı mefsetekârâneyi havi Ermenice bir kitab-ı matbu bugün tutuldu. Nüshaları tertip ve tab' ettirenler taharri olunuyor..." (Y. PRK. ZB, 1/74).

1860'lardan itibaren Balkanlar adeta kaynamaktaydı. Yunan, Karadağ, Romen, Sırp, Bulgar milliyetçilerinin çıkardıkları yayın organları kendi milletlerini bilinçlendirme, belli bir siyasi hedefe yönlendirme ve teşkilâtlandırma konusunda oldukça hızlı mesafe almaktaydı. İlave olarak gerek Batılı devletlerde yaşayan bu milletlere mensup aydınlar, gerekse bizzat Batı Avrupa ülkelerinin vatandaşları tarafından yapılan yayınlar da Osmanlı yönetimini zor duruma düşürmekteydi. Rumeli bölgesinde yaşanan gerginlikler, yurtdışından gelen bazı ihtilâlcilerin ahalinin fikirlerini değiştirmeye, kendilerine taraftar bulmaya yönelik çabaları dikkat çekmekteydi.

Nitekim henüz Bulgarlar arasında isyan hareketlerinin görülmediği yıllarda bazı ayrılıkçı hareket mensupları Bulgaristan'da ihtilal tohumları ekmeye çalışmaktaydılar. Konu hakkında Vidin, Silistre ve Edirne valileriyle, Rumeli ve Niş mutasarrıflarına ve Sofya kaimmakamına yollanan gizli bir emirnamede özetle şöyle denilmekteydi: Tarife gerek olmadığı üzere art niyetli bazı insanların fırsat buldukça halkın zihnini karıştırıp böylelikle memlekette ihtilal çıkarmak düşüncesinde oldukları bilinmektedir. Bulgar ahalinin saf ve cahil olma sebebiyle kolaylıkla etkilenebildiği, bazı insanların bu tür propagandaların etkisinde kalmalarının mümkün olduğu, bunun beşeri bir özellik olarak görülmesinin lâzım geldiği dikkate alınmalıdır. Ayrıca bazı devletlerin casuslarının da bölgede dolaşarak halkı kışkırttıkları bilgisi elde edilmiştir. Bu yüzden bütün memurların son derece uyanık bulunmaları, idareleri altındaki yerlerde irili-ufaklı olayların meydana gelmemesine dikkat etmeleri gerekmektedir. Bulgaristan'a gelen şahısların durumları araştırılarak içlerinde, tavır ve hallerinde emniyet görülmeyenler olduğu takdirde rencide olunmadan alıkonulup, hangi devlet tebaasından oldukları, Osmanlı memleketlerine ne iş için geldikleri gibi hususlar araştırılmalıdır (HR. MKT, 55/44).

Osmanlı Devleti'nin hassasiyetinin sadece genel siyasete yönelik olduğu, ülkede yayılan kitapların sadece devlete ve İslâmiyet'e zararlı şeyler olduğundan dolayı yasaklandığını düşünmemek lâzımdır. Batı'da yayımlanmakta olan ve aydınlanma felsefesinin etkisiyle bizzat dine karşı çıkan pozitivist, materyalist, sosyalist düşünceleri ihtiva eden kitaplar da muzır sayılmaktaydı (DH. MKT, 1360/88). Devlet, cemaatler arasındaki çekişmeleri önlemek için Hıristiyan mezhepler arasındaki rekabet yüzünden, bir mezhep mensubu din adamları tarafından yazılan eserlerde, diğer mezhep mensuplarını hicveden, aşağılayan ibareler bulunduğu takdirde bu tür kitapları da zararlı bulmaktaydı. (A. MKT. NZD, 98/78). Nitekim kiliseler tarafından bazı neşriyatın önlenmesine dair taleplerde bulunulduğunda gereği derhal yapılmaktaydı. Kiliselerin muzır diye belirttikleri kitaplar hakkında toplatma, imha, sorumluları cezalandırma gibi işlemler yapılırken; hem Patrikhane hem de muhtelif yerlerde bulunan Metropolitlikler konunun takipçisi olarak yardımcı olmaktaydılar. Örneğin İstanbul'a ulaşan bilgilere göre Rusçuk Metropoliti marifetiyle ele geçirilen bir miktar zararlı kitap ele geçirilmişti (A. MKT. UM, 478/8).

Başka bir arşiv belgesinde iki rahip tarafından yazılan ve Roma Kilisesi tarafından lanetlenen kitapların, Katolik cemaati temsilcilerinin şikâyetlerine konu olduğunu görmekteyiz (HR. MKT, 66/26; A. MKT. NZD, 98/78). Yine Protestanlık mezhebiyle ilgili bir kitabı Selanik, Filibe ve Edirne taraflarında satmak veya ücretsiz dağıtmak isteyen Prusya tebaasından bir şahıs yakalanmış, bu vesile ile ilgililere ahali arasında huzursuzluk meydana getireceği ve zihinlerinin karışmasına yol açacağı için böyle eserlere karşı her zaman uyanık olunması tavsiye

edilmiştir (A. MKT. UM, 41/22). Protestanlık propagandası yapan İncil Cemiyeti adlı bir kuruluşa mensup geziciler tarafından satılan kitaplara, Katolik ahalinin tepkisine yol açacağı endişesi dile getirilmiş (MKT, 1380/33), Kudüs'te Fransiskan Rahipleri Matbaası'nda basılan *Et-Tarihü'l-Kinyas* adlı kitabın zararlı bilgileri ihtiva ettiğine karar verilmiştir (A. MKT. MHM, 449/96). Bursa'da ikamet eden ve Balıkesir'de yapılan bir panayır dolayısıyla iki Amerikalı Yunanca, Ermenice, İbranice, İspanyolca ve Türkçe kitaplar satmak istediklerinde Bandırma'daki Ermeni cemaati temsilcisi kitaplara el koymuştu. ABD elçisinin hükümete başvurarak kitapları veya bedeli olan 3.394,50 kuruşun mal sahiplerine teslim edilmesini talep etti. Bunun üzerine Karesi Muhassıllı'na yazılan Sadaret yazısında; kitapların ilgili mezhebin meselelerine dair olma ihtimali bulunduğu ve halkın cehaleti sebebiyle karşı çıkılmış olabileceği üzerinde durularak sahiplerine iade edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesine emir verilmişti (HR. MKT, 21/40).

Muzır kavramının net olamayışı yer yer memurdan memura göre değişen tutumlara yol açabilmekteydi. Bir makam tarafından izin verildiği için ithal edilen bir kitabın başka bir makam tarafından muzır sayılması zaman zaman rastlanan bir durum idi. Meselâ ilgili müfettişler tarafından zararlı bulunmadığı için ülkeye girişine izin verilen, Avrupa'da basılıp Türkiye'ye sokulan ve Beyoğlu'ndaki kitapçılarda satılan *Memâlik-i Osmaniye ve Tanzimat* adlı kitap Padişah tarafından sakıncalı bulunmuş ve toplattırılmış idi (Y. A. HUS, 176/11). Devletin temel kaygısının yurt içinden ve dışından gelen zararlı fikirlerden tebaanın olumsuz etkilenmesini engellemek olduğu belliydi. Bilhassa XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için bu kaygı yersiz olmayıp yakın tehlike durumundaydı. Aslında uygulama rutin idi. Öteden beri ülke dışından gelebilecek her türlü “muzır neşriyat”ın girişini önlemek üzere gümrüklerde bütün matbu ya da gayri matbu kitap ve benzeri şeylerin bulunduğu sandık ve paketler açılarak gerekli incelemelerden sonra şayet sakıncası yoksa ülkeye girişine izin verilmekteydi. Bütün bu denetimler sırasında özellikle yurtdışından satın alınan bir kitabın, gümrüklerde *muzır* sayılarak derdest edilmesi kitapçıların mağduriyetine yol açmaktaydı. Bu sorunu bertaraf etmek için yasak kitaplara dair bir liste hazırlanması gündeme gelmiş, ancak böyle bir listeyi hazırlamanın müşkülâtlı olacağı dikkate alınarak daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Meselenin çözümü için bulunan yol şu şekilde idi: Kitap ithal edecek kişi öncelikle Hariciye Nezareti'ne getirtmek istediği kitabın ismini ve nüshasını bildirecek, kitabın zararlı olmadığı yolunda karar verildiği takdirde ithal edebilecekti (A. MKT. MHM, 442/96; A. MKT. NZD, 299/58; A. MKT. UM, 53/89).

Öte yandan gayrimüslim cemaatlerin okullarında okutulacak ders kitaplarının dışarıdan getirilmesine izin verildiği gibi bunların gümrükten muaf tutulması yoluna da gidilmekteydi. Ancak bu tür kitapların içerisinde zararlı ibare ve ifadelerin bulunması halinde dağıtılmasına ve ülke içerisinde basılmak suretiyle çoğaltılmasına müsaade edilmemekteydi (A. MKT. NZD, 307/6).

Muzır yayınlarla mücadele yöntemleri

Muzır yayınlarla baş edebilmek için bir anda işin her yönünün düşünülerek çok yönlü kararlar alındığını söylemek mümkün değildir. Yukarıda da ifade edildiği üzere problemler ortaya çıktıkça kararlar alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısını düşündüğümüzde zararlı yayınlarla mücadele stratejisinin unsurları şu şekilde izah edilebilir:

Basın-yayın sektörünün yasal zemine kavuşturulması

Basın-yayın alanındaki dinamizm, özellikle İstanbul’da pek çok yabancı gazetecinin, diplomatın, askerinin bulunduğu Kırım Savaşı’ndan sonra sektörün kapsamlı bir mevzuata kavuşturulması gereğini ortaya çıkardı. Aslında daha 1840’larda sektörün belirli bir düzene kavuşturulması gerektiği hükümet kademelerinde bahis konusu edilmekteydi. Mesela 2 Ocak 1840 tarihli bir fermanla, kitap basma meselesinin artık sağlam ve güzel bir şekilde kavuşturulması zamanının geldiğinden söz edilmekle birlikte (İskit, 2000: s.33), uzun süre basın-yayın hayatı bir nizama bağlanamadı ve daha ziyade problem ortaya çıktıkça anlık müdahalelerle iş idare edildi. 1857’ye kadar Babıâli, ortaya çıkan istenmeyen durumları, zararlı kitapları münferit olaylarla ilgili olarak neşredilen talimatnamelerle önlemeye çalıştı (HR. MKT, 72/99; 78/70; 99/38; 100/48). Bu yöntemin yetersiz bulunması üzerine çeşitli birimlerde tartışıldıktan sonra Meclis-i Tanzimat’ta son şekli verilen ilk Matbaa Nizamnamesi 1857 yılında yürürlüğe sokuldu (İ. MVL, 16095).

Matbuat Nizamnamesi hükümlerine işlerlik kazandırmak amacıyla ertesi yıl ayrı bir beyannameyle yabancı dilde basılan yayınlara yönelik bir takım düzenlemelere gidildi. Bu beyannamenin hazırlanma gerekçesini Hükümet, gazetelerdeki yazılarda “bazı fesâdât müşahade olunduğu” şeklinde açıkladı. Gazete yöneticilerine tebliğ edilen beyannamenin maddeleri, bir taraftan yeni çıkarılan Matbaa Nizamnamesi’nin tam ve doğru olarak uygulanmasının istendiğini, bir taraftan da halkı ifsada yönelik yayınlara müsaade edilmeyeceğinin amaçlandığını göstermekteydi. Beynamede ülkede yayımlanan Fransızca ve Rumca ve Ermenice ve Bulgarca gazetelerin; devletin muamelâtını ortaya çıkarmak ve teftiş etmekten kaçınmaları gerektiği, yabancı devletlerle olan iyi ilişkileri bozmaya yönelik politik meselelerden bahsedilemeyeceği, eyaletlerden gelen evrakın içeriğinin açıklanamayacağı, gazete basılmadan önce içeriği hakkında görevli memura bilgi verilerek onun uyarılarına uyulacağı, yalan haberlerin yayınlanmaması için gazete basılmadan önce görevli memura danışılacağı, Avrupa gazetelerinde yazılan bazı hususlara dair idare tarafından gönderilen yazıların basılmasının zorunlu olduğu ve buna engel olunamayacağı, aksine hareket edenlerin ihtar edileceği, üç defa ihtar alan gazetelerin geçici veya kesin olarak kapatılacağı duyurulmaktaydı (İ. HR, No. 8435, lef-2; A. MKT. NZD, 229/75; A. MKT. UM, 275/20, 262/50).

Matbuat âleminin sadece bir nizamname ve bir beyanname ile düzenlenmesi elbette söz konusu değildi. Yayıncılık sektörünü yasal bir zemine oturtma çabaları ilave bir takım kanun, ferman ve kararlarla desteklendi. Mesela Ceza Kanunnamesi’nde (1858); devlet, tebaa ve hükümet erbabı aleyhinde gazete, kitap ve zararlı evrak basmaya ve yayımlamaya cüret edenlerin bastırdıkları şeylerin müsadere olunacağı; suçun derecesine göre, matbaanın muvakkaten veya daimi olarak kapatılacağı, icap etiğinde para cezası verileceği; genel ahlâka aykırı olarak alay ve eleştiri içeren yazı ve resimleri basan, bastıran ve yayımlayanların para veya hapis cezasına çarptırılacakları hüküm altına alındı (Özkorkut, 2002: 72)

1864 yılında ise yeni Matbuat Nizamnamesi yürürlüğe sokuldu. Osmanlı memleketinin içinde bulunduğu şartlar dikkate alınmadan, Fransız Basın Kanunu’ndan yapılan bu adaptasyon ileri ve epeyce liberal kanun olmakla birlikte gerçekçi değildi (Derbil, 1983: 147). Zira bu sırada Fransa basını iki asrı aşkın bir geçmişe sahip iken, Osmanlı basınının resmi gazetesinin çıkışını dikkate aldığımızda 34 yıllık, *Tercüman-ı Ahvâl*’i dikkate aldığımızda sadece dört yıllık bir geçmişi vardı. Bu durum yasal düzenlemelerde arayış içerisinde olduğunu her çıkan kanunun bir yönüyle eksikliği hissedilerek yeniden düzenlemelere gidildiğini göstermektedir. Hiçbir yasal düzenleme devleti ve toplumu koruyucu güvence sağlamamaktaydı. Dolayısıyla kanun ve nizamname çıkarmak tek başına yeterli gelmemekteydi. Bununla birlikte yönetim çareyi de

en çok kanun değiştirme, yeni nizamname çıkarmada bulmaktaydı. 1867 yılında yayınlanan Âli Kararname, 1876'da yayımlanan fakat birkaç gün içinde yürürlükten kaldırılan başka bir kararname, Meclis-i Mebusan tarafından hazırlanan, fakat padişah tarafından onaylanmayan Matbuat Kanunu ve nihayet 22 Ocak 1888 tarihli Matbaalar Nizamnamesi ile 19 Aralık 1894 tarihinde matbaalar ve kitapçılar hakkındaki nizamname dikkate alındığında neredeyse dört-beş yılda bir kanuni düzenleme yapıldığını söylemek gerekir (Demirel, 2007: 38-39) .

Hangi kanun çıkarılırsa çıkarılsın kitap yayıncıları ve gazeteciler, yasal boşluklardan faydalanarak yeni yollar keşfetmekte çok maharetli idiler. Meselâ meşhur gazetecilerden Şinasi'nin takibata uğrayabilecek bazı yazılarını önce, *Courrier d'Orient*'te yayınlattıp sonra da sanki yabancı bir yayından yapılan tercüme imiş gibi kendi gazetesinde yayımladığı rivayet olunmaktadır (Çavdar, 1995: 28). Bu türden hilelere başvurulmasını engellemek için Matbuat Kalemi Müdürlüğü'nün ecnebi gazetelerinden yalnız müsaadeli olan iktibasların neşredilebileceğine karar verdiğini görmekteyiz (Y. PRK. TKM, 7/63).

Aslında devlet adamları sorunu iyi tespit ediyordu, çözüm önerileri de mantıklı ve tutarlı idi, fakat bunların icraya konulması mümkün olamıyordu. Meselâ Arap dünyasına yönelik propagandaların bertaraf edilebilmesi için hazırlanan layihalarda hükümet tarafından değil de, hükümetin el altından destekleyeceği özel şahıslar tarafından yapılacak; birlik, beraberlik, yabancı propagandasına karşı koyma amaçlı yayınların tesirli olacağı genellikle kabul edilmekteydi (Bayraktar, 2007). Ancak ülkede buna uygun ekonomik, kültürel ve teknik alt yapı mevcut değildi.

Resmî bir tanzim ve teftiş kurumunun oluşturulması

Gerek matbaa kurulması ve kitap basılması, gerekse gazetelerle ilgili müracaat makamı olarak 2 Şubat 1862 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde Matbuat Müdürlüğü teşkil edildi. Gazeteler basılmadan önce bu müdürlük tarafından kontrol edilip onay verildikten sonra matbaaya gitmesi sağlanırdı. Ayrıca gazetelerde yayımlanması istenen hükümet bildirimleri yine bu müdürlük tarafından gazetelere tebliğ edilmekteydi (Yazıcı, 1983: 115). Daha sonra iş hacminin artması dikkate alınarak bağımsız bir Matbuat-ı Umumiye Müdürlüğü kurularak istihdam edilen memurların sayısı artırıldı (Demirel, 2007: 43-96).

Yabancı ülkelerde basılan yayın organlarını muayene etmek üzere de Matbuat-ı Hariciye Kalemi teşkil edildi. Bu kalem, Osmanlı Devleti ile ecnebi memleketlerinde yayımlanan bütün gazeteleri alıp ihtiva ettikleri önemli meseleleri Hariciye Nezareti'ne arz edecekti (Ardıç, 2009). Bu birimin görevleri arasında, Avrupa gazetelerinin Osmanlı saltanatına dair yazdıkları hususların düzeltilmesi veya tezkibi, gerektiğinde yurt içindeki gazetelerde icap eden tashihleri yaptırmak, doğrudan veya dolaylı olarak yabancı basını gündemdeki konular hakkında bilgilendirmek, kamuoyu oluşturma, halkın doğru bilgi almasını sağlamak üzere gazetelerde çıkan konulara dair raporlar hazırlayıp yabancı devletlerde bulunan sefirlerle göndermek de vardı (İ. HR, No. 8435, lef-1; Yazıcı, 1983). Müdürlüğün bu işleri yürütebilmesi için yabancı dil bilen yeterli sayıda memur istihdam edildi (A. MKT. MVL, 96/10; A. MKT. NZD, 267/5; Y. A. RES, 18/20 İ. DH, 970/76603).

Muzır yayınların basılmasının veya ülkeye sokulmasının yasaklanması

Zararlı yayınlar ile mücadelede en önemli safha gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yayımlanan kitap, broşür, gazete, mecmua, hatta afiş ve resim gibi basılı malzemeleri araştırmak, bilgi toplamak, temin edip İstanbul'a göndererek hakkında işlemler yapılmasını sağlamak idi. Osmanlı arşivlerinde değişik vesilelerle mahalli görevlilerin bu noktaya dikkatini

çekmeyi amaçlayan çok sayıda resmî yazının varlığına rastlamaktayız. Avrupa'nın değişik ülkelerinde basılmış olan kitap, broşür ve gazeteler, Balkanlardaki kışkırtıcı hareketlerin en önemli kaynağı ve motivasyon unsuru idi. Kışkırtmalar bu yayınlar aracılığıyla başlatılıyor, devlet aleyhindeki yalan haber ve yazılar ile halkın algısı üzerinde oynanıyordu. Bâbîâli durumun farkındaydı. Bundan dolayı diğer tedbirlerin yanı sıra gerek ülkeye dışarıdan gelen kişilerin gerekse ihtilalci fikirler yaymaya çalışan gazete ve kitapların etkili biçimde denetlenmesine ve engellenmesine çalışılmaktaydı. Bu hususa dair Rumeli vilayetlerine yollanan 20 Ocak 1853 tarihli emirnamede şöyle bir ifade geçmektedir: Oralara getirilen gazete, kitap ve risâlelerin sahil gümrüklerinde, derbent ve geçitlerde devletin hukuku gereğince yoklanarak içlerinde fesat fikirler bulunduğu takdirde ithaline ruhsat verilmeyip geldiği yere iadesi veyahut ellerinden alınarak İstanbul'a gönderilmesi. (HR. MKT, 55/44).

Hükümet, mahallî yöneticilerden ülkeye gireceklerin eşyalarının aranmasını isterken bunun devletin hukukunun bir gereği olduğunu hatırlatmaktaydı. Böyle bir hatırlatmanın emirnamede yer alması sebepsiz değildi. Zira bu yıllarda Osmanlı memurları bu tarz uygulamalar yaptıklarında, Avrupalı elçi, konsolos, siyasi temsilci, hatta misyoner ve kilise yöneticileri tarafından yapılanların hukuka aykırı olduğu iddiası ile sık sık protesto edilmekte ve en ufak meselelere dahi uluslararası boyut kazandırılmaya çalışılmaktaydı. Buna rağmen Bâbîâli'nin elden geldiğince taviz vermediğini veya vermemeye çalıştığını görmekteyiz. Emirnamenin devamında bunun sıradan bir talimat sayılmayarak bu tür insanların reayayı ifsât ve ihlâline meydan verilmemesi için gerekli itinanın gösterilmesi, müsamaha ve tereddütten kaçınılması istenmekteydi.

Bu veya buna benzer emirnameler sebebiyle Viyana'da oturan Katolik papazlarının yazdıkları kitapların gümrükte kontrol edilmesi sırasında ciltlerinin bozulmaması için buldukları sandıktan çıkarılmaması yolunda rahiplerin yaptıkları talep reddedilmişti. Konu hakkında Gümrük Emaneti'ne gönderilen 15 Ocak 1855 tarihli bir Sadaret tezkeresinde; Bu tür kitap ve risâlelerin gümrüklerde muayene ve tetkik olunması mülkî nizam icabından olduğundan vazgeçilmesi uygun olmayıp matbuatın muayenesine devam olunması emredilmişti (HR. MKT, 99/66; İ. DH, 21684).

Zararlı yayınların ülkeye girişini engellemek amacıyla çıkarılan genel emirlerin dışında özel olarak taşradan ulaşan bilgilere göre de ayrıca talimatlar gönderilmekteydi. Meselâ Tırnovi Kaimmakamlığına yollanan bir yazıda Balanki(?) adlı bir Fransız'ın bastıracağı Fransızca bir kitabı Bulgarcaya tercüme etmek isteyen Kızanlıklılı Gordi oğlu Ustoyan'ın tahkikata tabi kılınarak amacının sorgulanması ve bir daha bölgede bu çeşit uygunsuz neşriyat olmaması için gereken titizliğin gösterilmesi emredilmiştir (A. MKT. UM, 154/53).

Yunanistan'da basılan gazete, kitap ve risâlelerin ekserisinin Osmanlı ahalesinin zihinlerini karıştırmak için yapıldığından, bu tür yayınlara dikkate edilmesi ve yayılmasının önlenmesi gerektiği muhtelif tarihlerde ilgililerden istenmekteydi (A. MKT, 56/25; A. MKT. MHM, 257/54; A. MKT. MVL. 37/28; 37/54). Yine bu ülkede basılan, devlet ve toplum için zararlı içeriğe sahip oldukları anlaşılan İsto, Etnikon Minoma, Ura, Mernos, Melon, Meraya adlı gazeteler ile Atina'da basılan İyon gazetesinin millî çıkarılara aykırı yayınları sebebi ile Osmanlı topraklarına sokulmasının yasaklandığı, buna aykırı davranışların cezalandırılmaları gerektiği ilgililere iletilmişti (DH. MKT, 1322/53; 1333/77).

Bir örnek daha verelim: Paris'te yayımlanan *Komik Finans* adlı gazetesinin Osmanlı Devleti aleyhinde oldukça zararlı yayınlar yaptığı hükümet yetkilileri tarafından öğrenilmişti. Gazetede yer alan yazının zarar derecesi ilgili resmî belgede “bendin münderecatı hakikaten muzır ve

acilen men’i müstelzim bulunmuş olduğu” şeklinde tanımlanmaktaydı. Bu yüzden ilgili birimlere acil telgraf çekilerek söz konusu gazetenin memlekete girişinin engellenmesi emredilmiştir (DH. MKT, 1363/109).

1877-1878 Savaşının yenilgiyle sonuçlanması Osmanlı Devleti’nin kurulu düzenini altüst etmişti. Halkın morali bozulmuş, pek çok şehre göçmenler yığılmış, perişanlık, sefalet had safhaya ulaşmıştı. Böyle bir ortamda alınan bazı tedbirlere rağmen gazetelerin sorumluluktan yer yer uzak yayın yapmaları üzerine Padişah tarafından Babî’li’ye gönderilen yazıda daha sıkı tedbirler alınması emredilmekteydi (Y. PRK. BŞK, 1/66). Hükümet tarafından gazetelerde yer alması sakıncalı görünen konular hakkında gazete idarecilerine önceden gerekli tembihatlar yapılarak o tür konuların tartışılması, halkın da bilgi sahibi olması engellenmekteydi. Buna dair örnek sayılacak bir arşiv belgesinde şu bilgiler yer almaktadır: “Badeizin Bahr-i Ahmer hakkında mebâhisden ve politikaya müteallik neşriyat-ı muzırradan keff-i lisân etmeleri hakkında müdürlerine tenbihâtname-i resmi gönderilmesiyle ana göre muhalif hareket eden evrâk-ı havâdisin tatil ve icabına göre ilgası tavsiye ve izbâr olunmuştur.” (Y.A.HUS, 180/126).

Muzır yayınların müsadere edilmesi, imha olunması

Zararlı olduğu düşünülen yayınlar önce müsadere edilmekte, daha sonra gerekli soruşturmalar ve incelemeler neticesinde özelliğine göre ya İstanbul’a gönderilerek hakkında karar verilmesi sağlanmakta veya İstanbul’dan gelen talimatlara göre mahallinde imha edilmesi yoluna başvurulmaktaydı. Örneğin Protestanlık mezhebine dair bazı ayinlerden bahseden bir kitap valilik tarafından derdest edilip muhafızlar eşliğinde İstanbul’a yollanması son derece muvafık bulunmuştu (A. MKT. UM, 41/22).

Devlet tedbirler aldıkça *muzır neşriyat* yapan ve yayanlar da denetimden kurtulmaya yönelik yollar bulmaktaydılar. Bazı gayrimüslimler yasak olmayan dini kitapların içerisine, yasaklanmış siyasi metinler koyarak ayrılıkçı fikirlerin yayılmasına çalışmaktaydılar. Nitekim Ohri Bulgar kilise ve mekteplerinden toplanan dua ve ilahi kitaplarının içerisinde Rus İmparatoru ve hanedanı hakkındaki bazı iddiaların bulunduğu, Osmanlı memleketlerinde okunmasının olumsuz tesirleri olacağı düşüncesiyle imhasına karar verilmişti (DH. MKT, 1330/51).

Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliği’ne yollanan Sadaret yazısında da, Yunanlı biri tarafından Atina’da neşredilen muzır neşriyatın Kıbrıs’ta ele geçirilmesinin isabetli olduğu vurgulanarak bundan sonra da böyle şeylere gerektiği biçimde dikkat edilmesi, bu türden zararlı yayınların yayılmasının engellenmesinin, fesat ve tahriklerin etkisiz bırakılmasının padişah fermanı gereği olduğu hatırlatılmaktaydı (HR. MKT, 66/28). Aynı şekilde müfsit bir Yunanlının Kıbrıs’ta ele geçirilen muzır neşrinden dolayı bundan sonra bu gibi muzır neşriyatın önlenmesi için tedbir alınması (HR. MKT. 66/28,) Yunanistan’dan Midilli’ye gelen ve gümrükte tutulan kitapların neşrinin yasaklandığı ve kitapların Midilli kalesinde muhafaza edilmesi ilgililere emredilmiştir (A. MKT. UM, 536/89).

İdeolojik amaçlı bir takım kitapların, özellikle bazı konsolosluk mensupları marifetiyle ülkeye sokulması üzerine, diplomatik dokunulmazlıklarına rağmen konsoloslara gönderilen kitapların da kontrole tabi tutulduğunu görmekteyiz. Nitekim 22 Aralık 1883 tarihli bir telgrafta belirtildiğine göre, Prizren’de mukim Rusya konsolosuna Belgrat’tan gönderilen kitaplardan muhtevası muzır görülen kırk beş tanesine el konularak Maarif Nezareti’ne gönderilmiştir (DH. MKT, 1342/86).

Devletin bütün çabalarına rağmen muzır kitapların gizlice basılması veya dışarıdan ülkeye sokulması tamamen engellenememekteydi. Nitekim 1299 (1881-1882) yılında İzmir’de bulunan Hıristiyanlara ait kütüphanelerde ve mekteplerde okutulan kitaplar arasında devletin hukukuna ve İslâmiyet aleyhine olan kitapların tespiti amacıyla Maarif Nezareti’nden Vaporidi adlı memur gönderilmişti. Ancak her biri bir büyük devlet ile irtibatlı olan cemaat mensubu kütüphane görevlileri, mektep yetkilileri ve kitapçılar tarafından, bu şahsın malumatının yetersiz olduğu, konunun ehemmiyetine binaen ancak ehliyetli bir komisyon tarafından incelenmesi gerektiği yolunda tepkiler gösterilmiştir. Konuyla ilgili olarak merkeze durumu bildiren Erkân-ı Harp Kaimmakamı Mehmed Arif, Maarif Nezareti’nin bu meselede ihtiyatsız hareket ettiğini belirterek, engellemelere rağmen üç binden fazla muzır kitabın ele geçirildiğini ifade etmiştir. Bütün çabalara karşılık yakalanan kitap sayısı meselenin ne derece önemli olduğunu göstermektedir (Y. PRK. ASK, 22/4). Buna benzer çok sayıda olaydan haberdar olması üzerine Sultan II. Abdülhamid’in yapılan çalışmalardan yeterince memnun olmayarak Sadareti ve Maarif Nezareti’ni uyardığı görülmektedir (Y. PRK. BŞK. 11/39).

Matbaa ve gazetelerin kapatılması, sorumluların cezalandırılması

Babiâli’nin yalan haber yayınlayan gazete ve mecmualar konusunda oldukça titiz davrandığı ve yalan haber veren yayın organlarını cezalandırdığı görülmektedir. Örneğin *Levant Herald* gazetesinde Girit ile ilgili olarak yer alan yalan haber sebebiyle sahibi 50 Mecidiye altını para cezasına çarptırılmıştı. Bir arşiv belgesinde ismi belirtilmeden yalan haber vermesi dolayısıyla diğer gazetenin bir ay süreyle kapatılması ve sahibinin yalan haber yapmayacağına dair taahhüt vermesinden sonra ancak gazetesini yeniden yayınlabileceği ifadesi yer almaktadır (Demirel, 2007: 33-34).

Muzır neşriyatın önlenmesi için başvurulmuş öncelikli amaç kapatma değildi, muzır neşriyat yapıldığı takdirde kapatılacağı konusunda bütün gazete ve matbaa sahipleri bilgilendirilmekteydi. Bu hususta Müslüman, gayrimüslim veya ecnebi müteşebbisler arasında ayırım yoktu. Nitekim Mısır’da Arapça gazete çıkarmak üzere Hidivliğe başvuran Bayram Efendi’ye muzır neşriyatta bulunmamak şartıyla gerekli ruhsat verilmiş, aksine hareket ettiği durumda gazetenin kapatılacağı tebliğ edilmişti (Y. A. HUS, 180/81). Daha önce saltanat aleyhine bazı muzır makaleler yayımladığı gerekçesiyle kapatılmış olan *Constantinopol Messenger* adlı gazetenin, bir daha o türden neşriyat yapmamak ve yaptığı takdirde kapatılacağı ihtar edilerek mesul müdürden kavi teminat alındıktan sonra *Levant Herald* adıyla yayımına izin verilmiştir (Y.A.HUS., 160/112).

Bir şekilde muzır neşriyata bulaşan, fakat iyi niyetli olanlar hakkında gereken anlayışın gösterildiğini de belirtmek gerekir: Meselâ Selanik’te dükkân açıp halkın zihnini karıştırmaya yönelik bazı kitaplar bastıran Kıryako Darzolo (?) adlı şahsın soruşturması neticesinde pişmanlığını dile getirip affedilmesini istemesi üzerine, kendisine, bir daha bu tür muzır neşriyat ile meşgul olmaması şartıyla ceza verilmeyerek Selanik’te ikametine devam etmesine izin verilmişti. Bununla beraber adı geçen süreli gözetim altında tutulması Zaptiye Nazırlığı’na ve Selanik Valiliği’ne emredilmişti (A. MKT. MVL, 4/8). Girit’te Rum mektebinde muallimlik yapan İstavro adlı biri, ahalinin zihnini bozacak fikirler yaymaya çalışması üzerine yakalanıp İstanbul’a gönderilmiş; bilahare kendisinin iyi niyetli, fakat aldatılmış olduğu düşünülerek bir daha böyle işlere karışmayacağına dair Patrikhane marifetiyle mezhebinin usulüne uygun biçimde yemin ettirilerek Girit’e geri gönderilmiş idi (A. MKT. UM, 5/86).

Muzır neşriyatın ülkeye girmesinin en önemli kanallarından biri ecnebi postaları idi. Hükümet bu hususta tavizkâr davranmamış, ecnebi postanelere verilen imtiyazlara rağmen, buralara gelen ve muzır oldukları belirlenen gazete, risâle ve kitapların müsadere edilmesi konusunda kesin tavır takınmıştı. İlk zamanlar kapitülasyonlar yüzünden ecnebi postanelerine pek karışmayan Babîâli, sonunda duruma müdahale ederek bunların dikkatini çekmiş, icap ettiğinde bu türden malzemelere el koymuştur (DH. MKT, 1322/53; Y. A. HUS, 165/153).

Örneğin Bulgaristan ve Filibe'de basılıp muzır neşriyatlarından dolayı ülkeye girişi yasaklanan *Filipopolis* ve diğer gazeteler ile sair yayınların Nemçe Postası ile nakledilmekte olduğu konusunda Edirne Valiliği'nin, öncelikle Filibe'deki Avusturya konsolosluğuna gerekli talimatın verilmesini talep etmesi üzerine Hariciye Nezareti'ne mesele iletilerek buradan Avusturya Büyükelçiliği marifetiyle söz konusu posta kuruluşunun uyarılması sağlanmıştır (İ. DH, 65902; Y.A.HUS., 165/164).

Zaptiye Nezareti'nin teklifi üzerine 7 Ekim 1877 tarihli olarak vilayetlere, müstakil mutasarrıflıklara, Rüsumat ve Şehremaneti'ne, Posta ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen telgrafta, Yunanistan'da basılan bir grup gazetenin asayiş bozucu, sürmekte olan savaş hakkında zararlı yayınlar yaptığı gerekçesiyle ülkeye sokulmaması, Avusturya ve Yunan, Fransız postalarıyla gönderilmesinin engellenmesi emredilmekteydi (DH. MKT, 1322/53). Nitekim Mesajiri Maritim ve Paquet adlı Fransız vapur şirketleri muzır yayınları taşıdıkları için uyarılmışlardır. (Uygun, 2015; Uygun 2016).

Yurtdışındaki yayınların engellenmesi

Yabancı gazete ve dergilerde Osmanlı Devleti'ne ve hükümetine yönelik saldırılar özellikle II. Abdülhamid döneminde iyice artmıştı. Kamuoyu oluşturma ve algı yönetme amaçlı bu yayınlara karşı ne yapılacağı konusu Bâbîâli'nin adeta günlük meşgalesi halini almıştı. Sadece padişah değil üst düzey yönetici kadronun tamamı bu durumdan dolayı bir hayli endişeli idi. Nitekim Başvekil Said, Dâhiliye Nazırı Mahmud Nedim, Hariciye Nazırı Mehmed Asım, Şurayı Devlet Reisi Server, Adliye Nazırı Ahmed Cevdet, Evkaf Nazırı Abdullatif Subhi Paşalardan oluşan komisyon tarafından hazırlanan 4 Rebiyülevvel 1298 (4 Şubat 1881) tarihli mazbata bu açıdan oldukça dikkat çekici bilgiler içermektedir. Söz konusu mazbatada şu ifadeler yer verilmektedir:

1. Muzır havadis içeren gazeteler okundu.
2. Yazılan fıkralar işbu gazeteler tarafından da tasdik edilmeyip zararlı oldukları itiraf edilmektedir.
3. Ancak sultan ve devlet aleyhindeki bu gibi bahislerin yayılması caiz ve lâyük değildir.
4. Bu çeşit gazetelerin Osmanlı memleketlerine girişiyle ilgili yasaklar halen devam etmektedir.
5. Buna rağmen ülkeye girişi söz konusu olursa halkın eline ulaşmadan alıkonulup imha edilmeleri konusuna itina gösterilmesi memurlara şiddetle tembihlenmektedir.
6. Bu tedbir yurt içinde faydalı olmakla birlikte Avrupa'nın Rusya dışındaki ülkelerinde basın-yayının cezalandırılması mahkeme ve hâkim marifeti ile gerçekleştiğinden, mahkeme safhasında arzu edilen sonuca ulaşılması şüpheli olduğundan faydalı görülmemektedir.
7. Bu konuda en etkili ve en fazla amaca ulaşılacak yol Osmanlı Büyükelçilerinin bu tür zararlı haberler yazan gazetelerin haber kaynaklarını tespit ederek uygun tedbirlerle böyle şeylere cüret edenlerin Babîâli'ye bildirilmesi, buradan bilgi edinilmesinde zorluk

olan şeyleri mahallinde ortaya çıkarıp buranın alacağı tedbirlere ve icraatlara kolaylık sağlanması gerekir.

8. Bazı büyükelçilerin konuya yeterince dikkat etmediği anlaşıldığından onların sorumlu tutulmaları gerekmektedir (Y. EE, 75/4).

Osmanlı Devleti'nin çeşitli Avrupa ülkelerindeki büyükelçilikler esasen buldukları ülkelerin basın-yayın organlarını takip etmekteydiler. Fakat bu karardan sonra konunun daha da titizlikle ele alındığını söylemek mümkündür. Dış temsilcilikler önemli gördükleri gazete ve mecmua haber ve yorumlarını İstanbul'a iletmekteydiler. Bunda bir sıkıntı yoktu. Asıl problem zararlı yayınların önlenmesi konusunda yaşanmaktaydı. Çünkü temsilciliklerin basın-yayın organlarının yalan, iftira, muzır yayınlarını durdurmada fazla etkili olamadıkları ortaya çıkmaktaydı. *Basın hürriyeti* ilkesi ve mahkemelerin kolay kolay gazetelere ceza vermeye yanaşmamaları yüzünden sonuç alınamamaktaydı. Roma Büyükelçisinin *İtali* gazetesinin olumsuz yayınlarını bertaraf etmek için yaptığı girişimler örnek gösterilebilir. Büyükelçi, gayri resmi şekilde gazetelerin daha ılımlı bir dil kullanmaları konusunda İtalyan hükümeti nezdinde girişimde bulunmuş ise de basının üslubundan İtalyan hükümetinin de şikâyetçi olduğu, fakat kanunların gazetelere sağladığı serbestiyet yüzünden müdahale edilemediği cevabını almıştı. Büyükelçi, gazetelerin kralın şahsına bile taarruz ettiklerini, İtalya ile dost hükümetlerin arasını açtıklarını, fakat yine de bir şey yapamadıklarını ifade ederek bu tür yazıları önlemenin iki yolu olduğunu Bâbîâli'ye iletmişti: Birincisi muzır makaleleri yazanlar hakkında mahkemeye başvurmak. Fakat İtalya kanunları bizzat bir hükümdarın şahsına karşı bir tahkir olmadıkça dava açmaya izin vermemekteydi. Üstelik böyle dava açmanın bir mahzuru da kimsenin dikkatini çekmeyen bir konunun bu yolla yayılmasıdır. Mesela Rusya hükümeti *Reforma* adlı gazete aleyhine dava açmış, çara karşı küstahça bir yazı yayımlayan hatta suikastı açıkça teşvik eden yayına rağmen müdürü ancak birkaç hafta hapis cezasına mahkûm edilmiştir. İkincisi ise daha tesirli ve uygulanması mümkün olan, diğer devletlerin de başvurdukları yoldur. O da bir veya birkaç gazeteye para tahsis etmek veya para ile yazılar yazdırmaktır. Ancak bu gazete o kadar önemli değildir (Y.A.HUS. , 171/108).

Para yardımıyla gazetelerin yayın politikasına müdahale edilmesi Osmanlı başkentinde öteden beri uygulanan bir usul idi. “Tanzimat bürokratlarının gazete satın alma yönteminin tipik bir örneği 1846 Nisanı'nda Frankfurt gazetesine ödenen abone bedelidir (23.155 Osmanlı kuruşu). Bu gazeteye ödemeler daha sonra da devam etti. Gene İstanbul'da çıkan Konstantin jurnalinin muhabiri Des Champs'a da ara sıra dolgun hediye ve para verilmesi gereken 'aksi takdirde muzır işlere kalkışacak bir adam' olarak bakılıyordu.” (Ortaylı, 2001: 198).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta pek mesele ile karşılaştığı bu yıllarda basın – yayın yoluyla karşılaştığı saldırılarla baş edebilme stratejisinin çok güçlü ve sonuç alıcı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun en önemli sebebi, her şeyden önce devlet ve toplum yapısının çok yönlü zayıflığı dolayısıyla kendisini koruyucu mekanizmaları kuramamış olmasıdır. Devrin güçlü devletleri Bâbîâli'yi çeşitli konularda sıkıştırırken *basın özgürlüğünü* de sıkça vurgulamaktaydılar ve kendi ülkelerinden örnekler vermekteydiler. Ancak dikkate alınmayan nokta, o devletlerin Osmanlı Devleti düzeyinde saldırılara maruz kalmadıkları gerçeğiydi. Esasında bu saldırıları yapan bizzat Avrupa devletleri olup basın-yayın araçlarını da amaçları doğrultusunda propaganda için kullanmaktaydılar (Yetişgin, 2010).

Kitaba kitapla, fikire fikirle, habere haber yoluyla cevap verebilmek ise bu dönem Osmanlı kültürel ve ekonomik düzeyi için oldukça uzak bir durumdu. Gerek devlet tarafından gerekse

özel şahıslar tarafından içi ve dış kamuoyunu derinden etkileme yeteneğine sahip yayın organı veya haber ajansı mevcut değildi. Bunları temin edemeyen bürokrasi en kolay yola başvurdu: sınırları kitaplara ve fikirlere kapatma, yasaklama ve nihayet cezalandırma. Ancak bunları hiçbir kalıcı şekilde işe yarar sonuçlar doğurmadı.

KAYNAKÇA

- Arşiv belgeleri:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Dâhiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT), 352/65, 362/64, 1322/53, 1330/51, 1333/77, 1342/86, 1350/41, 1357/127, 1360/88, 1363/109, 1380/33, 1508/110, 1574/91.
Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT), 136/28.
Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT), 55/44, 66/26, 66/28, 68/26, 72/99; 78/70; 99/38, 99/66, 100/48.
İrade Dâhiliye (İ. DH), 21684, 65902, 76603.
İrade Hariciye (İ. HR) 8435,
İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), 6021, 16095.
Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A. MKT), 56/25.
Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL), 4/8, 37/28, 37/54, 96/10.
Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM), 257/54, 449/96.
Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD), 24/94, 98/78, 229/75, 267/5, 299/58, 307/6.
Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM), 5/86, 41/22, 53/89, 154/53, 257/54, 262/50, 275/20, 478/8, 536/89.
Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 75/4.
Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK), 22/4.
Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y. PRK. BŞK), 1/66, 11/39.
Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzat (Y. PRK. ZB), 1/74.
Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.), 160/112, 165/153, 165/164, 171/108, 176/11, 180/81, 180/126.
Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES.), 18/20.

Kitap ve makaleler:

- Ardıç, M. (2009), *Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.
Bayraktar, H. (2007). Ortadoğu İle İlgili Ayrılkçı Basın Faaliyetleri Hakkında Sultan II. Abdülhamit'e Sunulan Bazı Layihalar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 18, 151-160.
Çavdar, T. (1995). *Türk Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Yayınevi.
Demirel, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
Derbil, S. (1983). Yayım Hürriyeti ve Basın Polisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/2, s.139-155.
İpek, N. (1993). Churchill Vak'ası, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, 105-146.
İskit, S. R. (2000). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 71 Ocak – Şubat 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –

KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

- Koloğlu, O. (1986). *Miyop Çörçil Olayı, Ceride-i Havâdis'in Öyküsü*, Ankara: Yorum Yayınları.
- Kurdakul, N. (1997). *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurşun, Z. (1999). II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. 1, s.105-118.
- Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Özkorkut, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51 (3), 65-84.
- Topuz, H. (1973). *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Uygun, S. (2015). Bir Fransız Buharlı Deniz Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri. *Gazi Akademik Bakış*. 8 (16), 121-146.
- Uygun S. (2016) Paquet Vapur Kumpanyası (Compagnie de Navigation Paquet) ve Osmanlı Ermenileri, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56 (20169, s.1339-1363.
- Yazıcı, N. (1983). Matbuat Müdürlüğü'nün Kuruluşu, *Gazi Üniversitesi Basın – Yayın Yüksek Okulu Dergisi (Haberleşme Özel Sayısı)*, 5, 113-134.
- Yetişgin, M. (2010). Batı Basınından Osmanlı Devleti'ne Yaklaşımlar ve Osmanlıların Bu Yaklaşımlara Tepkileri, *OTAM*, 28, 119-162.